

DIABEL (957) *sb m*

diabeł (161) **dyjabeł** (7), [**dejabeł**], diabeł *a.* dyjabeł (789); diabeł *RejJóz* (7), *RejRozm* (3), *RejKup* (22), *SeklPieś* (3), *RejWiz* (32), *RejFig* (12), *RejZwierz* (12), *HistLan* (2), *RejZwierz* (21), *Hist Hel*, *PaprPan* (2), *KochFr* (6), *KochPieś*, *LatHar*, *KołakSzczęśl*, *CiekPotr* (2), *CzahTr* (3); dyjabeł *MWilkHist* (5), *PudłFr*; diabeł : dyjabeł *BierEz* (2 : 1); diabeł : diabeł *a.* dyjabeł *OpecŻyw* (3 : 1), *ArtKanc* (25 : 4). [Formy *dia-* i *dyja-* ustalono na podstawie sylabizmu wiersza].

dya- (661), *dia-* (182), *dija-* (99), *dyia-* (7), *dja-* (5), *diya-* (3).

-ã- (859), *-a-* (25); *-a-* *KołakSzczęśl*; *-ã-* : *-a-* *OpecŻyw* (17 : 2), *MurzHist* (4 : 8), *MurzNT* (6 : 2), *KrowObr* (132 : 5), *RejFig* (11 : 1), *HistRzym* (42 : 1), *RejPos* (48 : 1), *GrzegŚm* (3 : 1), *WujJud* (11 : 1), *CzechEp* (19 : 2); *e jasne*.

sg N diabeł (319). $\diamond$ *G* diablą (131). $\diamond$ *D* diabłu (109). $\diamond$ *A* diablą (74). $\diamond$ *I* diablęm (44); *-em* (6), *-(e)m* (38). $\diamond$ *L* diable (15). $\diamond$ *V* diable (17). $\diamond$ *V a.* *L* diable (1). $\diamond$ *pl N* diabli (72), diablówie (5); *-owie* *OrzQuin*; *-i* : *-owie* *OrzList* (3 : 4). $\diamond$ *G* diablów (34); *-ow* (2), *-(o)w* (32). $\diamond$ *D* diabl(o)m (35), diablum (1) *MurzHist*. $\diamond$ *A* diabły (75). $\diamond$ *I* diabły (20), diablami (1) *KołakSzczęśl*. $\diamond$ *L* diabl(e)ch (3). $\diamond$ *V* diabli (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.: diabeł, diabol.

1. Czart, szatan, zły duch; *daemon Mymer*¹, *Mącz*; *cacodaemon, diabolus, malum, orcus Mącz, Cn; calumniator, spiritus caelo deiectus Mącz; antitheus, genius ater, genius sinister, laevum numen, malus genius, satanas, spiritus insincerus Cn* (918) : Dyabli twą dużę poiędą *BierEz* S3; nalfych fwiąt niedbá/ z diablęm dzierży *OpecŻyw* 118v; na krzyżu fie ofiarowál/ by nás diabłu z mocy wyrwál. *OpecŻyw* 161; a ty [dziewico] twą mądrością diablęs poraziła *OpecŻyw* 183v, 13v, 38 [2 r.], 133 [2 r.], 161, 171, 175; *PatKaz I* 13v; *PatKaz III* 91v; Powiedaią ifz fie vkazał *Dijabeł* wielebnemu *Biernatowi TarDuch* E3, B2, C7, D2v, D4; *FalZioł I* 86d; Ten [*Apulegijus*] powiadał że dyabli fą żywi cicho, á wezwani cichożywowie (iako y ludzie) rozumem domyflni, ducha cirpiącego, ciała powietrznego, bytu wiecznego *BielŻyw* 91; *MiechGlab* 47; *WróbŻołt* V6v, aa5, ccv, pp2v, pp6; *RejPs* Ff3v; *LudWieś* A4; *RejJóz* E; *SeklKat* Tv; Bo ta tvarz tego niegodna ku diabłu barzo podobna *RejRozm* 392; *RejKup* f2v, g8v, h7v, 15v, m2v (11); *RejKupSekl* a7v; *HistAl* A, I6; diablę k woli vczynił *MurzHist* D3; Toć iá wiem dobrze/ ifz mię bog diablum wmoc podál *MurzHist* P3, D2, I3v, K2v, K4v, N2, P3; *MurzNT* 31, *Luc* 4/3, 5, 13, 171 *marg*; *GliczKsiąż* C2, K8v; *GroicPorz* 114v; *SeklPieś* 31; Wynidz *Dijable* Bożą mocą/ pánny *Máryey* mocą/ y wżyftkich fwiętych mocą. *KrowObr* 121, B4 [2 r.], C4, 10v, 37v, 38v (62); Boć będye [swiat] dziwne czaczká figle vkázowác/ [...] *A* dyabeł z drugiey ftrony też zá vchem fzepce *RejWiz* 51, A6v, A7v, 13, 79v, 80 [2 r.] (27); *Leop Eccli* 27/30, *Matth* 13/39, *Luc* 4/2, 3, 13 (12); *A* thák iuz wáfzá *M.* widziífz/ że *Dyablów* áni odmiány żadney wemnie niemáfz *OrzList* d4v, d2, d2v, h2v, i; *RejFig* Dd7; *A* fnadz by *Anyoł* mowił/ wżytkoby zgánili/ Alboć fie tych wykretow/ v dyablą vczyli. *RejZwierz* 109v; *BibRadz I* *7, *Matth* 13/39, 17/18 [17], 27/41, *Luc* 8/12, *Ioann* 10/21 (9); *OrzRozm* C3v; *BielKron* 97v, 154v; *GrzegRóżn* Fv; *Daemon*, Latine *sciens*, Wiádomy/ a *Christianis* vocantur *spiritus caelo deiecti*, *Dyabeł. Mącz*+ 77a; *Diabolus*, Latine *Calumniator*, *Potwarcá/ Bluznierz/ Dyabeł. Mącz* 84b; *Pythonicus*, *Czarnoxięznik/* który máyąc s diablęm porozumienie przifzłe rzeczy powieda. *Mącz* 334b, 77b, 203a, 331b; á potym wftawfzy

[Krystus] z martwych/ mocy fwéy nád Dyablem wzył *OrzQuin* S2v, I2 [2 r.], K4, P3, Aa3v; *SarnUzn* D6, G8, H6v; *RejAp* 57, 66; *GórnDworz* Q2v, T5; *HistRzym* 40 [3 r.], 53v, 56v, 57 [2 r.], 60v (36); *RejPos* 3, 5, 16v [2 r.], 23v marg, 33 (34); *RejPosWiecz*² 93v; *RejPosWiecz*³ 98v; iż znał [Luter] dobrze dyablá/ y dyabeł z nim dobrą znáiómość miał *BiałKat* 341, 341, c3v; *GrzegŚm* 9, 55; *KuczbKat* 20, 145; *RejZwierc* 57, 95v, 116, 128v, 139 (13); Bo fie ták/ powiáda/ złości rozroflý že iuż y Dyablá fámege przechodzą. *WujJud* 90, 7, 53, 60v, 62v [2 r.], 103v, 226v, 259; *WujJudConf* 64v, 72; *HistHel* C; *BudNT Eph* 4/27, *Hebr* 2/14, 1.*Ioann* 3/8, Ii3v; *CzechRozm* 157, 189, 226; *PaprPan* F4v; ktory [Bóg] iest Oycem prawdy/ ták iáko Dijabeł iest oycem kłámítwá [*diabolus mendacii est pater*]. *ModrzBaz* 60, 64 [2 r.], 128; *SkarJedn* 200; *SkarŻyw* 28, 36 [3 r.], 56 [2 r.], 92 [3 r.], 118 (39); *MWilkHist* A2, F [2 r.]; *CzechEp* 38 [2 r.], 39 [2 r.], 104, 107, 203 [2 r.] (17); *NiemObr* 60, 105, 177; *ReszPrz* 45, 47, 51 [4 r.]; *ReszList* 181; *WerGość* 230, 245 [2 r.], 255 [4 r.], 256 [3 r.], 270; nie P. Bog tákowe Małżonki/ ále chuc docześne⁸⁰ mienia/ łákomítwo/ álbo łam dyabeł/ [...] złącza. *WerKaz* 303; *ArtKanc* A12v [2 r.], A15, A16v, B2, B12 (20); *PaprUp* I2; *LatHar* 144, 150, 202, 273, 326 (17); *KołakSzczęśl* [D]; TEdy IEłus był zówiedzion ná pułzczą od Duchá/ áby był kufzon od dyablá [*a diabolo*]. *WujNT Matth* 4/1; potym przychodzi dyabeł/ y wybiera łowo z fercá ich [*venit diabolus et tollit verbum de corde eorum*]/ áby wwierzywłzy nie byli zbáwieni. *WujNT Luc* 8/12, *Matth* 6/5, s. 135, 309, *Ioann* 13/2, *Act* 10/38 (50); *PowodPr* 29, 52 [3 r.], 55, 61 [2 r.]; *SkarKaz* 82b, 418b [2 r.], Oooob; *SkarKazSej* 699b.

W połączeniach szeregowych (37): *MurzHist* L3; iż przezeń od włfyłtkyey mocy dyablá/ grzechu/ śmyerci/ y pyekłá bywamy wyłwobodzeni *KromRozm I* [H3]v; światu Diabłu/ ciálu łwemu/ zawłłsem kwoli czynyl *SeklPieś* 19; z grzechem/ s przekłętym/ śmierciá/ z Dyablem/ y łráłłwym łádem bożym potykał fię. *KrowObr* 49v; Ale wolilż łluchác o [...] Dijable/ Swiećie/ y rołkołzách iego. *KrowObr* 66v; y wniwetz obroćic/ grzech łmierć/ przekłętwo/ gniew Boży/ piekło/ y Dijablá *KrowObr* 214, 50; łwym też chćiwosciám nie łolguiác/ łathwie od łwiáthá y od dylablá odłłapiemy *Leop Iac* 1 arg; *HistRzym* 100v, 106v, 116v, 117; *RejPos* 231; *GrzegŚm* A2v; *RejZwierc* 114v, 116, Aaa3; o Angielech/ Dyablech/ y o Człowieku. *WujJud* 62v, B5; *RejPosRozpr* b4; *RejPosWstaw* [143⁴]; *ReszPrz* 23; moc, diablá, y też śmierć/ raczyłes łam zetrzeć *ArtKanc* A15; Bo wieczną śmierć iuż zwyćiężył/ Grzech, świat, y diablá poráził. *ArtKanc* D18, A19v, D2v, G13, L8, P8v; ábowiem nieprzyiáciele moi/ obtoczyli dułżę moię/ ciáło/ świat/ y dyabeł. *LatHar* 587, 239, 300, 355, 546, 596; Grzecho^m nie łluzyc y dyabłu. *SkarKazSej* 692b marg, 698a.

W przeciwstawieniach: »diabeł ... anjoł (święty, światłosci)« [szyk 7 : 4] (11): Tedy opułtil go diabeł/ a oto przyłłpili anieli łwięci/ ij połlugowali iemu. *OpecŻyw* 38; *SeklKat* C4, C4v; *MurzNT Matth* 25/41; Abowiem Dijabeł/ vmie fię w ániolá łwiáłłsci przemienić *KrowObr* 52, 114v, 239; Będyeć fie łgarz zdał by Anyol łwiáłłsci/ Lecz z dyablem rowno łtan iego miłłsci. *RejZwierc* 217; *SkarŻyw* 206; *WujNT Matth* 4/11, s. 508.

»Bog (Pan Bog, Pan) ... diabeł« [szyk 16 : 7] (14 : 8 : 1): *GlabGad* M; *SeklWyzn* Av; *MurzNT* 31; *KrowObr* C2, C4, 87v, 209; *RejWiz* 95v; Bądźciełz tedy poddáni Bogu: á łprzećiwiáyćie fie dylabłu *Leop Iac* 4/7; *BibRadz* 1.*Cor* 10/20; *GrzegRóżn* I4; *Mącz* 130c; *RejPos* 85, 86; *GrzegŚm* 56; *SkarŻyw* 172; Częściey dyablá łpomniá przez dzień. Niż Páná Bogá przez tydzień. *MWilkHist* F; *CzechEp*

[411]; *ReszPrz* 76; *LatHar* 251; *WujNT* 338, *Iac* 4/7, s. 821; [iefli zawfze y wŹędzie má P. Bog wierne fwoie: Dáleko więcy má Deyabel záfze y wŹędzie obłudniky fwoie *NiemRepl* G2].

»nie diabeł (ani duch, abo czart) ale człowiek« (2): nie być dyabłem ábo czártem/ ále człowiek [errata: człowiekiem] *CzechEp* 374; *WujNT* 869.

»diabeł ... Pan Chrystus (Krystus)« [szyk 1 : 1] (2): nie od Kryftulá/ ále od Dijablá poŹlánego *KrowObr* 10v; *WujNT* 57.

W charakterystycznych połączeniach: *diabeł chytry* (5), *głupi*, *hardy*, *kusiciel* (2), *morderca*, *niecnota*, *przekłęty* (4), *pyszny*, *swego pilen* (3), *zły* (złościwy) (7); *diabeł dopuści* (5), *grzeszy* (4), *kusi* (3), *moc ma* (2), *omamił*, *opuścił*, *osiadł*, *pobudził*, *wzbudził* (4), *pomaga* (*pomoże*) (4), *ucieka* (8), *upadnie*; *diabła oszukać*, *porazić* (2), *przechodzić*, *straszyć* (2), *wystrzegać się*, *wzywać* (6), *zwyciężyć* (*zwyciężyć*) (9); *diabłu* (*po-*, *pod-*)*dać* (*się*) (*w moc*, *niewolą*) (4), *poddany*, *przyczytać* (2), *służyć* (5), (*s*)*przeciwiac się* (*przeciwić się*, *sprzeciwienie się*) (9), *straszny* (*straszliwy*) (3); *od diabła* (*po*)*kuszon*(y) (*być*) (9), *wymysłony* (*zmyślony*) (9), *wybawiac* (*wybawienie*) (4); *do diabła się uciekać* (2); *z diabełem bojować* (2), *dzierżec*, *mieć porozumienie*, *sprawę* (8), *walczyć*.

Przysłowia: Ale ia temu niewierzę/ bo pan bog więczei może niŹ Diabeł y Źwga iego. *SeklWyzn* Av.

Człowiek prawi, człowieku, albo Bog albo Diabeł, to iefth może albo wiele dobrego albo wiele złego vczynić *GlabGad* M.

Bo to Źtára przypowieść/ my Źczypty cudzego/ A dyabeł pełną garfcia/ náchwytá náŹzego. *RejZwierz* 129, 103; *RejPos* 253v.

Conferre omnia maledicta in aliquem, Námović komu co Diabeł kazał/ WŹyftki niecnoty przipiŹać. *Mqcz* 205c, 145a, 511a.

OpecŻyw 98v; á dyabeł nigdy nie Źpi. *GórnDworz* Q2v.

Prawie iako mowia Źcedł Źię. Dyabel Źwá [lege: z swá] macierzá oba tam długo niema być Źgoda. *RejKup* d7v.

Cretensis cretensem novit, Proverb. Zna dyabeł pogáná. *Mqcz* 68c.

A więc káždy by Anyoł z naboŹną figura/ Vmizga Źie/ á dyabeł thám záfzdy pod Źkorá. *RejWiz* 59v.

chcełz mię miáry w Źyciu Náuczyc/ á Źam/ xięŹe/ noŹis [!] dyablá w kryciu. *KochFr* 100.

Flare simul et Sorbere proverbium. WeŹpołek dáć y Źárkác álbo dech w Źię brác. To yeft dwie rzeczy w Źpołek czynić niepodobno yeft/ yáko pánu Bogu y Dyabłu słuŹić. *Mqcz* 130c.

iŹ ma [minister u franciszkanów] táki liŹt z Rzymá iŹ by y diabłá ziadł tedy ma moc rozgrzeŹzyć. *RejZwierz* 27v.

Źe chodŹá rotámi młodzi ludzie iáko Lwi/ á ŹnadŹby Źie mogli/ iáko ono dawna przypowieść/ y z dyabły łámác. *RejZwierz* 185v.

WOŹnicá wŹiádał ná Koń/ Źkorę Źobie złupił/ Y wrzeŹczał siŹnym [!] głoŹem/ by go dyábeł łupił. *RejFig* Cc7.

Y ná mię pátrzyć nieŹmieią/ Iák dyablá ták Źię boiá [Ezopa]. *BierEz* A4v; Quid tua (malum) id refert, Y coŹ wŹdy tobie do tego Diabeł tobie do tego *Mqcz* 205c.

bo mnich á bábá/ Itáre to diabeł ma inſtrumentá ſwoie *RejAp* 82.

Frazy: »(wszyscy) diabli dali, diabeł dał« [szyk zmienny] (5 : 1): *RejKup* o8v; Wierzę żeć nam tę ſłużbę wſzyſcy dyabli dáli. *RejWiz* 13, 41, 73v; Nie razechmy ſie tego náſłucháli/ Co mowią dyabli mi tho práwo dáli. *RejZwierc* 225v; *MWilkHist* D.

»diabeł opętał; od(e) diabła, diabłem opętany« [szyk zmienny] (2; 5 : 2): Muſi to dziecię bytz od diabła opętané *OpecŻyw* 33v, 108; té Amálechity kácérkié Dyabeł opętał *OrzQuin* M4v; *WujJud* 60v; á kápłan Apollinow/ [...] dyablém opętány ieſt *SkarŻyw* 566; *CzechEp* 311; *OrzJan* 18; *LatHar* 519; *WujNT* 416.

»diabli pobiorą, diabeł pobrał« (1 : 1): Dyabeł ich [kacerczów] pobrał *OrzList* h3; Ey iużże wſiádayćie Aż was diabli pobiorą. *KochFr* 133.

»diabli ruſzą« (1): Ruſzayże iuż poki chceſz/ áż cie dyabli ruſzą Sámeſo/ á pámiętne zápláciſz im duſzą. *RejWiz* 123v.

»diabeł wziąć nie chce [kogo]« = *ktoś niepotrzebnie długo żyje* [szyk zmienny] (2): A nierzkąc ſnadź ſynowie lecz y dziewek wiele/ [...] Co mawiały Ey niechceć wziąć dyabeł tey báby/ Chociaż iuż zezłą w leciech y żywot iey ſłáby. Nie chceć zdechnąć *HistLan* B3v, B4.

Zwroty: »diabła (a. rotę diabłów) w (a. przy) sobie mieć« (4): Iużeſmy poznali ijże diabła maſ wſobie *OpecŻyw* 64v, 66v; Rottęć iá diabłów wſobie mám/ ktorzy mię poſiedli *MurzHist* G2, Gv.

»diabłu (z duſzą i z ciałem) (się) odda(wa)ć; (jest) oddany« (7; 2): izali ſie ten z duſzą y s ciałem Dyabłu nie oddał/ aby iedno Papieżem zoſtał *KrowObr* 38, 37, 137; Alexándrá y inne kácerze Dyabłu tylko oddawał [*Paweł ſwięty*]/ to ieſt záklinał ie *OrzRozm* H4v, M2v, M4v [2 r.]; Inde Anathematizo, Przeklinam/ Dyabłu oddáyę. *Mqcz* 9b, 363a.

»diabły odpędzać; diabłów wypędzanie« (3 : 1): *FalZioł* IV 53c; *Leop Luc* 11 arg; y oley ábo krzyżmo exorcyzowane/ [...] dyabły/ odpędza. *SkarŻyw* 278, 393.

»odrzec się (a. odrzekać się, a. zarzekać się) diabła« [szyk zmienny] (4): *SeklWyzn* f2v; ták iákoſ ſye ná Krzćie ſwiętym odrzekł Dyablá/ itéż wſzyłtkich vczyńków iego *OrzQuin* L2; *HistRzym* 100v; *SkarŻyw* 520.

»diabła wyganiać (a. odganiać, a. wygnać); był wygnan diabeł; wyganianie diabłów« = *daemones eicere* *PolAnt* [szyk zmienny] (17 : 1 : 1): *OpecŻyw* 173; *OpecŻywList* Cv; Iezu ienżes [...] dijabły od opęthanych wyganiał. *TarDuch* B3; *MurzHist* P3; vkaćcie theſz gdzie z oleiu Dijabły wyganiałi [apostołowie] iáko wy wyganiaćie y záklinacie? *KrowObr* 82, 83, 84, 93, 121, 172v, 174v; *BibRadz Matth* 10/8; *RejPosWiecz*² 92; *SkarŻyw* 183, 189, 457, 567; A gdy był wygnan dyabeł [*Et eiecto daemonio*]/ przemowił niemy *WujNT Matth* 9/33, 34.

»diabły wymiat(ow)ać« [szyk zmienny] (3): mowili/ iż moczą Beelzebubá kfiążęćiá dyabelſkyego wymiátuie [*Jezus*] dyabły. *RejPos* 76v; *SkarŻyw* 552; *ArtKanc* A13.

»diabły wyrzucać (a. wyrzucić); diabli bywają wyrzucani; diabłów wyrzucanie (a. wyrzucenie)« [szyk zmienny] (16 : 1 : 2): Záklinátz/ ma Dijabły wyrzucáć. *KrowObr* 120, 81, 82 [2 r.], 120v [2 r.], 121 [2 r.], 121v, Qq4; *HistRzym* 83; że w imię iego mieli dyabły wyrzucáć: ięzyki nowemi mowić: węże noſić *CzechRozm* 189v, 112v, 187v; *CzechEp* 21, 28; *WujNT* 186, Yyyyy2v [2 r.].

»diabły zaklinać; zaklinanie diabłów« [szyk zmienny] (3 : 1): *MurzHist* P3; Bo też takież Czárnoksiężnicy tzniań/ ktorzy Troyce Świętey imieniem Dyabły záklinaią *KrowObr* 92v, 82, 93.

Wyrażenia: »czarny diabeł« (1): y prawie wykonterfetował [Luter]/ łzpetnego czarnego Dyablá z pieklá *ReszPrz* 44.

»kłamca (a. kłamliwy) diabeł« [szyk 4 : 2] (6): iákobyście przeyrzeli/ y ty Máłfkáry od kłamce Dijablá wymyflone łobie obrzydili. *KrowObr* 107v, 52v, 95v, 155v, 156v; *ArtKanc* G13v.

»diabeł łusy« (1): Ale nieboze ty krełfy [= *namaszczenia olejami*] Włzytky zetrze Dyabel łyfy. *RejKup* h4.

»miły diabeł« (2): Miły Dyable/ wyłuchałem twego Regełtru *ReszPrz* 52, 51.

»diabeł mistrz« [szyk 3 : 2] (5): I nie zádaway mi nieprawdy/ ábym ia to miał z miłtrzá Dijablá pińác *KrowObr* 9, 208v, 227; łam Luter [...] tę ofiárę zhydźił/ sfpáczył/ czyniác miłtrzá fwé⁶⁰ dyablá woléy dołyc *BiałKat* 341; *PowodPr* 35.

»nawyszszy diabeł« (1): zem ia iełt Szátan ludzki nieprzyiáciel/ ćiebie niezwyćięzoną/ zwyćiężeniem chćiał/ polány od nawyflzłego Dyablá. *SkarŻyw* 152.

»ociec diabeł« (3): A co zowiećie prawdą y fwiętymi wítawámi/ to iełt kłámftwo/ y rzetzy przekłęte/ od Oycá Dyablá wymyflone. *KrowObr* 131v, 35, 223.

»ociec kłamca (a. kłamliwy) diabeł« [szyk 6 : 1] (6 : 1): iż ktorykolwiek zwas Papieżowi przyłięga/ muśi rád nierad Oycu kłámcy Dyáblu służyć *KrowObr* 132, 86, 131, 137, 149v, 155, 155v.

»pan (twoj) diabeł« (8): *OrzQuin* P2v; poniewáz tego kákolu *inimicus homo* pan Dyabel miedzi pńzenicą dołyc náśiál *LeovPrzep* G2; *RejPos* 116; Y on Pan Dyabel pewnieć muśi bieğác/ Albo gdzie w cierniu przed ftráchem vlegác. *RejZwierc* 116v, 62v, 244; *SkarŻyw* 152; Niepoczńá ludźie przez nas nic Włzędy pánu dyabłu być. *MWilcHist* E4v.

»diabeł z pieklá« (3): ále włzytki dyabły z pieklá/ [...] ná pomoc niechay wezmą łobie *OrzList* h3; *ReszPrz* 44; *PowodPr* 33.

»(s)przeciwnik (wasz) diabeł« = *adversarius vester diabolus Vulg* [szyk 4 : 2] (6): *PatKaz III* 146v; *KrowObr* 62v; Bądźcie trzeźwi á czuyćie/ bo dyiabeł przeciwnik wałz/ krąży (koło was) *Leop 1.Petr* 5/8; *RejPos* 47v; *WerGośc kt*; *WujNT 1.Petr* 5/8.

»starszy diabeł« (1): prowadźił go [...]/ ałz do onego krolá/ to iełt ftárlzłego Dyablá. *SkarŻyw* 171.

»diabeł stary« (2): *RejFig* Bb5; Pátrrze iákie ná łzyi/ wiłzą łzáláwáry/ Iedno łie ták vbierał/ on náłz dyabel ftáry. *RejZwierc* 104v.

Szeregi: »diabeł, (abo) czart« [szyk 1 : 1] (2): Demon. Teuffel. Czart dyabel. *Mymer*¹ 2v; *CzechEp* 374.

»zły duch, czart i diabeł« (1): Anyołowye fwowolni/ ktore złymi duchy/ czárty/ y dyabły zowyemy *KromRozm III* A8.

»książę (tego świata, świata tego), (to jest) diabeł« [szyk 5 : 4] (9): Kxiążęta, Czulfz tego fwiata tho iełt dyabli. *WróbŻółt* pp6v; *KrowObr* 50, 100v, 199, 229v; *OrzQuin* L4v, N4; A nie dáy łie vwodzić dyabłu kłiáżęćiu fwiáthá tego *RejPos* 24, 23v.

»(duszny) nieprzyjaciel, (to jest, czusz) diabeł« [szyk 8 : 3] (11): Nieprzyjaciel, czulfz dyabel nie załzkodzi panu Iełufowi *WróbŻółt* ee4, V6y, tt2v; wierne łlugi Boże [...]/ ná to ćiągnie y przywodzi

aby ńnim wespolek Dijablá/ nieprzyacielá duźnego/ chwalili *KrowObr* B4, 87v, 113, 138, 148v, 152v; *WujNT* 57; *SkarKaz* 7a.

»diabeł, (i) pokusa« (2): przykaźz diabłom tym pokufam iźz się wđy vćiffá *SeklPieś* 19v; vmárte krześił/ chore vzdrawiał/ dyabli y pokufy wđyżthki muřeli przed nim vciekác. *RejPos* 114v.

»(duszny nieprzyjaciel), (chytry, chytry a stary) wąż, (duch nieczysty), diabeł« [szyk 9 : 1] (10): O wążu dyable by tedy marya byla wgrzechu pyeruorodnym yuźz tedy od uąza ona bylaby zwycyżazona *PatKaz I* 7; Izazf to nie fą náuki onego chytrego Węźá Dyablá *KrowObr* 103v, 7, 71, 92v, 95, 208v (9).

»diabeł i (a) szatan« = *diabolus et satanas Vulg* [szyk 5 : 1] (6): Y pochwyćił ńmoka wielkiego ktory ieřt on wąż ńtary/ kthorego zową dyabel á ńzatan *RejAp* 164v, 101; *LatHar* 590; *WujNT Apoc* 12/9, 20/2, Yyyyyyv.

»zły duch, (i) diabeł« [szyk 1 : 1] (2): *Cacodaemon*, Zły duch/ *Diyabeł*. *Mącz* 77b; *SkarKaz* 6a.

Wyrażenie przyimkowe: »z(e) diabła« (13):

~ *Zwrot*: »z(e) (ojca) diabła być« = *ex (patre) diabolus esse Vulg* [szyk zmienny] (12): *KrowObr* C4; Kto czyni grzech ten ze diabłá ieřt: bo diabeł od pocżátku grzeřfý. *Leop 1.Ioann* 3/8; á kto nie ńłucha náuki iego ten z oycá dyablá ieřt. *RejPos* 85, 86; *RejPosWiecz*² 93v; *BudNT 1.Ioann* 3/8; *CzechRozm* 239, 243; Wy z oycá dyablá ieřteřcie *WujNT Ioann* 8/44, s. 338, *1.Ioann* 3/8, s. 821.

Wyrażenie: »narod z ojca diabła« (1): [*Krystus je zowie*] mężoboyce/ narod z oycá Dijablá *KrowObr* C3. ~

W przen (41) : diábel ieřt pořrod twęgo ńertza. *OpecŻyw* 86; Vtwerdzywfy wiare w łobie Widze yź ńię Diabeł ńkrobie *RejKup* 15v; Bo wiecz Diabeł tak ńwe gołj Ktore miewa po ńwey woli. *RejKup* t4, i3; Odpowiedźiał im Ieřus/ Zálím iá wás dwunařcie niewybráł/ a ieden zwás djábłem [*diabolus*] ieřt? *MurzNT Ioann* 6/71 [70]; *KromRozm III* D3v; Stłuczeřz dyablá by ńzymierz prořtemi ńztukámi. *RejWiz* 80; Iuź wiec dyabeł nád tobą ńwoię piołnkę gędzye. *RejWiz* 134v; A dyabeł miedzy nimi z álábartem kroczy/ Szykuiąc ony huffy *RejWiz* 140; Bárzoby káźdy dyablá po gębie vderzył *RejWiz* 187v, 70, 172v; *OrzList* d2v, d3 [2 r.], d4v; *RejFig* Aa8; *BibRadz Ioann* 6/70[71]; tegoż roku zówichrzył Dyabeł krzyżem *BielKron* 412v; Ego illam invitis omnibus, Ia tę nád wolą káźdego y Diabłu z gárdłá. *Mącz* 173d; Ale czeńtokroć tá duźzá cudzołóży z dyablęm *HistRzym* 53v; *RejPos* 166v; By bez wiary/ Dyabeł ńzary/ Do ńwey fáry/ [...] Nie wziął cie ná ńwięćá. *RejZwierc* 118; Vporne ńerce rowno z dyablęm chodzi *RejZwierc* 215; Bo złemu diabeł pewnie w piekle da w rzyć. *RejZwierc* 225; Wierzę iże ńie dyabli [!] ná ten cżás koćili *PaprPan* Y2; iź ná ten cżás miáłto Chriřtuřá/ Dyablá [*diabolum*] [...] do ńercá twego [...] przyimieřz? *ModrzBaz* 63; y podeptáli dyablá y nacżynia iego. *SkarŻyw* 402; dyabłu z páłzczeńki/ grzechom z mocy wyrwał *ReszList* 146; *WujNT Ioann* 6/71.

W przeciwstawieniu: »Pański ... diabłow« (2): nie możećie być vćeřłtniki ńtołu Páńńkiego y ńtołu dyabłow [*daemoniorum*] *BibRadz 1.Cor* 10/21, 21.

Fraza: »diabeł ńidli; być u diabła w ńidle« (1 : 1): Tákże go dyabeł ńidlił iáko więźniá ńwego. *RejWiz* 135, 189v.

Zwrot: »diabły wygnác« (1): Iź Dyablówie oni/ ktore byłá żoná moiá zemnie wygnáłá/ iź [...] do mnie ńye wroćili. *OrzList* d2.

a) obelż. *W polemikach religijnych o hostii (6)* : a ciáło Páńkie gdy bywa podniesione ná Ołtarzu/ a od nas chwalono/ Dyablém być mieniá *OrzList* e, bv, e3, f, f2v; *OrzQuin* Y2v.

a. *W funkcji przekleństw i wykrzykników (107)* : dziatki/ albo czelać fwoię przeziwaią gdi fię nanie gniewaią/ mowiac wftán zły duchu/ piy diable/ yć dofkoły zły duchu *SeklKat* F2v; *LibMal* 1551/166; *RejZwierc* 136; tho ten dyabeł [o koniu] by Barká/ z mieyfczá nie poydzie/ áż popchniesz. *GórnDworz* P3; Vyrzy íwinię w brogu/ tho záfię woła/ ono dyabeł w brogu/ hálás dyable zá drugiemí ná pole. *RejZwierc* 106v; Vyrzy ímieci w izbie to woła/ á nie czásze wam było thego dyablá z izby wymiesć? *RejZwierc* 106v, 106v [2 r.]; *CzechRozm* 189; *SkarŻyw* 553; *ReszPrz* 67; Zły duch Te wymyślił z torkmyfzow puhy: [...] náftawaią ná to Mieyfce korbáczce; tákiż niemal dyabeł drugi. *CiekPotr* 76, 53.

Połączenie: »a diabłuż« (1): Quid tum malum ergo in os mihi ebrius irructas, A diyabłuż mi opiwfy fię w vftá rzigafz. *Mącz* 359b.

Frazy: »chwała diabłu« (1): Chwała diabłu miła pani Strzezmy fię tak siebie fami *RejJóz* D2.

»święty diable, modl się zá mną« (1): *Sancte Sathan ora pro me*: święty Dyable modl fię zá mną *ReszPrz* 52.

»patrz(aj) diable« (2): Pan niewiádomie przyfzedł/ kołáce do domu/ Pátrz dyable pewnie náfzy/ nie vydá gomonu. *RejFig* Bb6v; *KochPieś* 20.

»pomogłby diabeł« (2): A tę miłą ftáruchnę [o *pospolitym ruszeniu*] iużby ná to chowác/ Kiedyby nieprzyiaciel chciał pańftwá plundrowác. Pomogłci by mu dyabeł/ gdyby rządna była *RejZwierc* 251v.

»porwan(eś), porwonze(ś) (tam) diabłu« (2 : 2): *ZapMaz III T* 1/208v; *ZOłnierz* rzekł porwaná tá fłuźbá dyabłu *RejFig* Dd2v, Cc7; Porwonze thám dyabłu *Netko*/ Gdy iuż wiefz iż przegrał wftytko *RejZwierc* 236.

»diabeł niechaj prosi« (1): Diabeł cię niechay prosi *KochFr* 133.

»diabeł przygnał (a. wegnał)« (2): Więcz fię tu ftoiacz wleb fkrobie *Albocz* mię tu diabeł przignał *RejRozm* 398; *RejPos* 257v.

»diabli oczy przedarli« (1): Albo gdy mu grad grochu przytłucze [...] powieda álbo thylko ná mię dyabli oczy przedárli. *RejZwierc* 57.

»diabeł przepuścił« (3): *RejPos* 257v; Drugi więc wiatrom/ grádom/ wodam láie/ wftytko powiádaiąc/ álboć to ná nas dyabli przepuściłi. *RejZwierc* 139v, 139v.

»diabli przynieśli« (1): tedy wftytko dyablóm przyczytha/ powiedaiąc: Alboć mię tu byli dyabli ná ten czás przyniefli *RejZwierc* 139v.

»wie diabeł« (3): *GórnDworz* P7; wy Węgrowie práwi/ wie was diabel cościę [!] zac/ á tu przyiechawfzy/ káždy fię z was Szláchćicem czini. *GórnRozm* E4; *KochAp* 13.

»wsztytko diabeł« = *diabla warte* (1): Wfzytkoć dyabeł mali fię rzec/ Co náfzych praw tám macie ftrzedz *RejZwierc* 234v.

»diabeł (bo)daj wziął« (2): notario dixit ita: Boday sze thy pysalesz, czya dyabel boday wszyal *ZapMaz VII Z* 19/186v; *RejFig* Bb5.

Zwroty: »diabla czynić« (2): WYganiafz plá z piekárniéy: bá ráczéy fám wynidź: Bo tu iednák mafz dyablá v kuchárek czynić. *KochFr* 39; *CzahTr* L2v.

»dać diabłu« [szyk zmienny] (5): Toć teras flyće złoŝniczę Day ią Dyablu czarowniczę. *RejKup* i3; *RejFig* Aa5v; *OrzRozm* H3; *GórnDworz* T2v; *RejZwierc* 236.

»diabłu się godzić« (6): *RejZwierc* 76v; *Mącz* 367b; *GórnDworz* Q3v; która [płonka głogowa] tylko iż drapie á iągody ŝie dyabłu godzą *RejZwierc* 105v, 243; Diabłu ŝię godzi takowa bięsiádá *KochFr* 22.

»diabły wyganiać (a. wygnąć)« (2): Vyrzy gnoy [...] woła ná páchołká ięŝczeż było nie čás tego dyablá dawno wymiotáć? Owa cały dzień będzie dyabły z domu wyganiał. *RejZwierc* 106v, 106v.

Wyrażenia: »diabłu, diabłow brat« (1 : 1): Xántus [...] Do Ezopá hárdzie mowił: O to ty milcz Dyabłow bráćie *BierEz* D4; gdy ieden drugiego kácerzem przekłętym y Dyabłu bratem zowie. *ReszPrz* 66.

»ki diabeł« (12): Ale ki diabeł tak hardy Włzak ia znam ty wŝytki ŝmardy *RejJóz* D3v, C5v, E8; *RejKup* f2v; Coż ŝie dzieie/ ki mie diabeł tak wádział. przebog gdzie ŝem. *GórnDworz* S6v [idem *WerGość* 247] O6, S8v [2 r.], T2; *WerGość* 247, 251 [2 r.].

Wyrażenia przyimkowe: »do diabła« (2):

~ Zwrot: »iść do diabła« (2): Niechać idzye gdzye raczy by chciał y do dyablá. *RejWiz* 29; *RejZwierc* A4. ~

»u diabła« (12): Fiu fiu bráciá náłzá máć ięŝcze gdzieś v dyablá. *RejFig* Bb4v, Dd6v; A iákoż wdy v diabłá omacmie kárty widzieć możecie. *GórnDworz* T2v, Qv; *RejZwierc* [233]v; V Diablás to widział álbo czytał żaku/ Aby ryby chodziły w żeláznym kołpaku. *PudłFr* 33.

~ Zwrot: »u diabła być« [szyk zmienny] (6): *RejFig* Aa3v; A ná to nic nie baczą/ iż v dyablá wŝytki/ Snádnie z nimi mogą być/ y ty ich pożytki. *RejZwierc* A6, 101; Byś był v dyablá/ Pomni co prawdá. *RejZwierc* 239, 27v; *CzahTr* L3. ~

»ku diabłu« (5): A tak obrzełz [paznokty] ku dyabłu *RejZwierc* 140; *CzahTr* L2.

~ Zwroty: »dać ku diabłu« (1): á dayże ku dyabłu to vtile/ á vważ ŝobie co to ięŝt honeŝtum. *RejZwierc* 268v.

»iść ku diabłu« (1): Idzcie ku Diablu matacze *RejKup* Gv.

»mijać ku diabłu« (1): Ten rzekł/ miyay ku diabłu *RejFig* Cc2v. ~

»we diabły« (4):

~ Zwrot: »dać we diabły« (4): *OrzRozm* R2v; Dałem ia we Dyabły niewiárę tę ięŝcze tak rok *OrzQuin* L2, B3v; kiedy iuż białagłowá [...] vŝrzy/ że on iey miły [...] / chce wŝytko dáć we dyabły: dopiro ona miłóŝć zbythnią pokázowác [...] / będzie chciała *GórnDworz* Dd4v. ~

»za diabła« (6): Bo zá dyablá vrodá/ kiedy cnoty máło. *RejZwierc* 66v.

~ Zwrot: »za diabła stać« (5): A za diabła młodoŝcz ŝtoi Kto ŝie ŝwego cienia boi *RejJóz* D; *RejZwierc* 141; Nie doŝyć ná thym iż ŝie kto wyŝtroi/ Gdy cnotę ŝpluŝka zá dyablá tho ŝtoi. *RejZwierc* 219v, 58v, 103v. ~

»z diabłem« (1):

~ Wyrażenie: »z diabłem na plac« = *przeklinać wymieniając diabła* (1): álbo nań iáka ina przygodá przypádnie/ tho wnet z dyabłem ná plác *RejPos* 257v. ~

»po diable« (10): *RejJóz* K; *RejRozm* 392; *RejKup* h8v; lepyey ich było nye znác/ bo witánye yáko táko/ ále żegnánye po dyable przyfzło. *GliczKsiqż* H8; *RejWiz* 162; Male nos tractavit, Po diable nas vczcił/ zle nas vczęftował. *Mqcz* 460d; *RejZwierc* 71, 246; *KochFr* 26.

~ *Przysłowie*: Aleć by to było podiabile By to miało być tak naglie. *RejKup* c5. ~

2. *Obcy, pogański bóg, bożek, bałwan* (38) : kropienie álbo omywanie ieft nie od Kryftufá/ [...] ále od pogánów zmyflone/ ktorzy Diabły chwałą *KrowObr* 72, 91, 102, 107; *RejWiz* 114; *BielKron* 269; á iáko ty w nieme dyabły wierzyfz/ y im fię kłániafz? *SkarŻyw* 443; dziatki fwe dyablóm ofiárowali/ y krew ich rozlewali *SkarŻyw* 503, 40, 41 [2 r.], 46, 125 [3 r.], 150 (19); *StryjKron* 146.

W przeciwstawieniu: »diabeł ... Bog (Pan i Bog)« [szyk 6 : 2] (6 : 2): á miefzkáli iákoby dzicy mężowie dyabły chwałę zá Bogá. *BielKron* 318; *OrzQuin* N3v, N4, N4v, O4; *SkarŻyw* 125, 151; *WerGość* 259.

W charakterystycznych połączeniach: *diabły (diabła) chwalić* (11); *diablóm się kłaniać (pokłonić)* (6), *oddać się, ofiarować (ofiarę czynić)* (9), *służyć* (3); *w diabły wierzyć*.

Szereg: »bałwan, (i) diabeł« [szyk 3 : 1] (4): Then lud wśzytek iefth pogánfki/ bałwány dyabły chwałą. *BielKron* 295; Iulianus [...] fpogániawfzy á bałwánóm fię y dyablóm kłániáiąc: chytro Chrześciánfką prawdę y wyznánie iey gubił *SkarŻyw* 392, 147, 179.

3. *Kukła, figura wyobrażająca diabła* (1) : Dzyeń Bożego wftápienia kto Iezuśa lipowego powrozem iáko złodzieiá do niebá wciągnie/ á dyablá z gory zrzući/ [...] tho wielkie odpufy á przyfługi fobie ku Pánu Bogu otrzyma. *RejPos* 225v.

Synonimy: 1. *anjół, bies, czart, szatan, »zły duch«*; 2. *bałwan*.

Cf **DIABELSTWO, JARCYDIABEL**